

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ НА РОЗВИТОК ПРАВ ЛЮДИНИ

INFLUENCE OF INTERNET NETWORKS ON THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS

Прохазка Г.А., к.ю.н.,

асистент кафедри теоретико-правових дисциплін

Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу стану дотримання прав людини у мережі інтернет. Розвиток концепції прав людини пройшов тривалий шлях і закріпився на міжнародному і національних рівнях. Останніми десятиліттями державам і міжнародним організаціям вдалося сформулювати єдині підходи до розуміння прав людини, накопити широку базу доктринального і нормативно-правового матеріалу із цієї тематики.

В основі концепції прав людини лежить розуміння невичерпності прав людини, через що поява нових видів прав людини отримує своє визнання і закріплення, проте таке визнання не відбувається автоматично, воно проходить тривалий шлях досліджень, обговорень і апробацій.

Поява інтернет-технологій, а з ними й віртуального простору, дозволила говорити про нову реальність для світу, в тому числі і про появу прав людини у зв'язку з використанням інтернет-мережі, появу прав людини в інтернет-мережах або трансформацію прав людини у світлі суспільних відносин, які виникли у процесі розбудови інтернет-технологій.

Взаємодія людини й інтернет-технологій видається надзвичайно складним процесом, малодослідженим через свою специфічність, стрімкість розвитку інтернет-технологій, слабкість технологічного розвитку значної частини людства. В історичному плані, за своєю природою, держави є надзвичайно повільними структурами, часто не готовими до стрімких змін, тож поява нових видів відносин і бурхливий розвиток їх упродовж відносно короткого проміжку часу створює перепони до сприйняття таких змін і пристосування до них із боку внутрішньодержавних органів влади. Крім цього, використання інтернет-технологій вимагає від держав наявності розвинутої економіки, зокрема через потребу у великих фінансових витратах, у демократичних формах правління, коли самі політичні еліти будуть зацікавлені у модернізації національного права та повазі до прав людини.

Таким чином, на думку автора, аналіз дотримання прав людини у сфері інтернет-технологій не може концентруватися на характеристиках тільки окремих груп прав людини, а передбачає розгляд усіх аспектів і передумов для дослідження такої взаємодії.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, інтернет-технології, віртуальний простір, зобов'язання держав.

The article is devoted to the analysis of the status of human rights in the Internet. The development of the concept of human rights has followed a long path and gained its consolidation at the international and national levels. In the past decades, states and international organizations were able to formulate a unified approach to the understanding of human rights, to accumulate a broad base of doctrinal and regulatory material on this topic.

The basis of the concept of human rights is the understanding of the irreducibility of human rights, through which the emergence of new types of human rights receives its recognition and consolidation. But this recognition does not happen automatically, it undergoes a long process of research, discussion and approbation.

The emergence of Internet technologies, and with them the virtual space, allowed us to talk about a new reality for the world, including the emergence of human rights in connection with the use of the Internet network, emergence of people's rights in online communities or the transformation of people's rights in the light of social relations that have arisen in the process of development of Internet technologies.

Interaction between people and Internet technology is extremely complex process, largely underexplored, due to its specificity, the rapidity of development of Internet technology, the weakness of technological development of a significant part of humanity. Historically, by their very nature, states are extremely flexible structures, often not prepared for rapid changes, due to which, the emergence of new types of relations and their turbulent development over a relatively short period of time make it difficult for the internal authorities to accept such changes and to deal with them. Moreover, the use of Internet technologies requires that states have a developed economy, in particular through the need for large financial outlays, in democratic forms of governance, when political elites themselves will be interested in the modernization of national law and the revision of human rights.

Thus, in the author's opinion, the analysis of respect for human rights in the sphere of Internet technologies cannot focus on the characteristics of only certain groups of people's rights, but must consider all aspects and premises for the study of such interaction.

Key words: international law, human rights, Internet technologies, virtual space, obligations of states.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій і досліджень. Розвиток концепції прав людини у мережі інтернет сьогодні широко обговорюється у наукових колах, на міжнародному і національному рівнях, хоч і залишається малодослідженою і подекуди спірною темою, зокрема у світлі появи поглядів на формування права віртуального простору або кібернетичного права або IT-права, що відображено у публікаціях І.М. Рассолова, К. Хаувел, Д. Веста та ін.

Метою є дослідження процесу закріплення і розвитку захисту прав людини у мережі інтернет. Поява інтернет-технологій дозволила сформулювати нову площину суспільних відносин між людьми, спільнотами та державами. Інтернет-мережі є новим видом простору для взаємодії людства, сьогодні ми спостерігаємо розбудову його інфраструктури. Природа порушень прав людини у мережі інтернет має своїм підґрунтям широке коло поглядів на його функціонування, природу, джерела походження і правове закріплення, у яких проблема дотримання прав людини часто губиться і відтісняється на другий план.

Виклад основного матеріалу. Дотримання прав людини в інтернет-мережах останніми роками стало актуальним з огляду на поступове проникнення технологій у наше

повсякденне життя і політико-економічну зацікавленість держав у таких технологіях, які на початку свого існування мали військовий характер і стали певним видом зброї в умовах холодної війни ХХ ст. Військові комплекси, ракети, літаки, сфера військової комунікації передбачала віддалену присутність людини, котра й отримала таке управління через розвиток спеціальних комунікаційних інтернет-мереж. Ми можемо стверджувати, що інтернет-мережі стали надбанням «холодної війни», коли гонитва озброєнь зумовила шалений розвиток військових технологій.

Перший у світі програмований комп'ютер з'явився у 1946 р., й відтоді людство отримало доступ до винаходу, який докорінно змінив систему відносин в усіх сферах, у тому числі й у сфері прав людини. Старий вислів: «Хто володіє інформацією, той володіє світом» отримав нове розуміння, оскільки ця технологія забезпечила доступ людства до передових знань і підштовхнула до розвитку усіх сфер суспільних відносин. Держави досить швидко усвідомили перспективи та загрози використання цього ресурсу, проте виявилися не готовими до більшості з них.

Справа у тому, що ця технологія дійсно є революційною за своїм впливом, пришвидшує піднесення розвинутих держав і слугує перепорою для малорозвинутих,

збільшуючи розрив між першими та другими у власному розвитку, тому сьогодні відсутність державної політики у цій площині означає позбавлення потужного ресурсу в політичній, економічній і правовій сфері. Остання, серед іншого, представлена проблемами захисту і забезпечення прав людини та широкими можливостями у сфері розвитку прав людини з використанням інтернет-мереж.

Хотілося би також відзначити, що права людини становлять не тільки комплекс можливостей, свобод для окремої людини або спільноти, вони глибоко впливають на процеси державотворення, і їх дотримання є важливим як для держави, як і для людини.

Свобода доступу до інформації породжує широке обговорення суспільно-політичних, правових проблем, є інструментом прояву демократичних процесів і сприяє формуванню громадянського суспільства, оскільки впливає на формування громадської думки, дозволяє консолідувати суспільство, перетворюючи його на активну спільноту. Право на доступ до мережі інтернету прямо закріплене у конституціях Іспанії, Естонії, Франції, Фінляндії та Греції та переплітається із правом людини на свободу вираження поглядів.

До речі, у вітчизняній юридичній доктрині віртуальний простір здебільшого розглядається як частина реального простору із використанням інтернет-технологій. Спроби його дослідження як відокремленої реальності або платформи для регуляції суспільних відносин не користуються популярністю.

Так, у редакції Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України від 5 жовтня 2017 р. у п. 11 ст. 1 зазначено, що: «кіберпростір є середовищем (віртуальним простором), яке надає можливості для здійснення комунікацій або реалізації суспільних відносин... із використанням мережі Інтернету або інших глобальних мереж передачі даних» [1]. Помітним недоліком цього нормативного акта є його спрямування на підтримання кібербезпеки насамперед суспільства та держави, тоді як права індивіда положеннями закону не охоплюються, відсутнє розуміння того, які саме відносини повинні захищатися державою у контексті інформаційної безпеки [1].

Одним із основоположних прав людини, пов'язаних із використанням кіберпростору, є право на доступ до інтернету, яке має певні складники:

- заборону для держав необґрунтовано обмежувати доступ до інтернету, наприклад, із метою припинення протестів (на прикладі Казахстану);
- розумно вживати усіх необхідних заходів для забезпечення повного доступу до інтернету через внутрішні національні програми, чинне законодавство.

На міжнародному рівні першою резолюцією Ради із прав людини ООН від 5 липня 2012 р. став документ, який закріплював право на свободу слова в інтернеті та пропонував державам здійснити кроки, спрямовані на заохочення, полегшення доступу населення до мережі інтернет і міжнародного співробітництва у контексті розвитку засобів масової інформації.

Таким чином, саме право на доступ до інтернету сьогодні визнається основним для реалізації людиною своїх інтересів через мережу інтернет.

У західних наукових працях, зокрема Н. Луччі, проводиться паралель між забезпеченням доступу до інтернету, захистом конституційних прав і забезпеченням прав людини, особливо свободи вираження. Наприклад, Н. Луччі зазначає, що доступ до таких можливостей комунікації є для мільйонів громадян невід'ємною частиною здійснення багатьох конституційних прав, захищених правами та свободами, допущені порушення спричинять прямий негативний вплив на здійснення конституційних прав і свобод. Він зазначив, що, на думку Європейського парламенту, доступ до інтернету також є гарантією права на доступ до освіти [2, с. 669–670].

На думку автора, порушення доступу до інтернету мають і інші наслідки. Наприклад, держави з деспотичними, диктаторськими режимами часто прагнуть встановити контроль над інтернет-мережами, обмежують доступ до них, відключають під час громадянських заворушень.

У праці І.М. Рассолова наводяться три основні підходи до правового регулювання інтернет-мережі: перша, полягає у відмові від будь-якого зовнішнього втручання у справі інтернету, що базується на постійній змінності та нестабільності віртуального середовища; друга ґрунтується на неспроможності держав регулювати діяльність в інтернеті через їх повільність і наявність юрисдикції виключно у межах кордонів держав; третя надає пріоритет демократичним і законодавчим процесам і тільки за ними закріплює права обговорення і вирішення питання такого регулювання. Крім цього, правове регулювання кіберпростору повинно здійснюватися усіма суб'єктами міжнародної спільноти, а основним рушієм цього процесу виступають саме користувачі [3, с. 14–15].

На думку автора, в основі цих підходів лежить сприйняття доступу до інтернету як окремого права, що реалізується користувачами: державою, юридичними та фізичними особами. З іншого боку, доступ до інтернету може розглядатися і як технічна можливість, яка забезпечує регулювання окремих видів суспільних відносин, а з ними і дотримання прав людини. Фактично, до заперечення визнання доступу до інтернету як окремого права людини.

Зазначений підхід зумовлений розвитком інтернету як технологічної новації, яка трансформувалася, від вимог суто технічних і технологічних норм і правил, до правових норм, що регулюють окремі аспекти його використання.

До речі, саме Рада Європи в окремих підсумкових документах (Рекомендації СМ/Rec (2014) 6 Комітету міністрів Ради Європи, ухваленої Комітетом міністрів 16 квітня 2014 р. на 1197-му засіданні постійних представників міністрів) підкреслює ставлення до доступу до інтернету як до зобов'язання держав, яке поширюється в на сферу використання мережі інтернету. Рада Європи розглядає доступ до інтернету у контексті реалізації інших прав, таких, як захист права на свободу вираження поглядів, доступу до інформації, права на свободу зібрань, захист від кіберзлочинності, а також захист права на приватне життя та захист персональних даних [4].

К. Хауел і Д. Вест звертають увагу на те, що ООН у своїй резолюції A/HRC/32/L.20 «The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet» 27 червня 2016 р. доповнила ст. 19 Загальної декларації прав людини 1948 р. і закріпила право на доступ до інтернету. Кілька країн, зокрема Росія, Китай, Саудівська Аравія, Індонезія, Індія та Південна Африка, не підтримали формулювання, котре засуджувало будь-які заходи щодо порушення доступу до інтернету або перешкоджання обміну інформацією. Вони зазначили, що нині існують 32 країни, де практикується відключення доступу від інтернету, і притягнення урядів до відповідальності за це сприятиме реформам для захисту інших прав людини [5].

Потрібно зазначити, що практика обмеження доступу до інтернету з огляду на різні причини – політичні, безпекові, під лозунгом захисту прав людини – у підсумку є шляхом у нікуди, оскільки раніше або пізніше держава зіткнеться із проблемами, згенерованими такими обмеженнями, які негативно позначаються на інших сферах державного устрою та суспільного життя. Держави можуть опинитися у стані заручників власної політики, адже такі обмеження будуть суттєво обмежувати їх власний розвиток. Саме тому доступ до інтернету ми можемо віднести до одного з основних прав людини та громадянина.

Забезпечення прав людини через доступ до інтернету розглядається як запорука прозорості державної політики, забезпечення доступу до актуальної інформації, яка дозволяє людині адекватно реагувати на сучасні виклики, визна-

чатися зі своєю подальшою поведінкою. В основі таких відносин знаходиться не тільки бажання впливати на політичні процеси, шлях широкого використання інтернет-мереж населенням, означає залучення цих технологій в усі сфери життя держави, перенесення цілих секторів до мережі.

Такий підхід створює певні проблеми, але обмеження доступу – це шлях самоусунення, а не вирішення для держави.

Якщо із власне політикою держави зрозуміло, то виникає проблема у плані забезпечення врегулювання прав людини, у разі, якщо інтернет-технології використовують приватні особи та бізнес, транскордонні юридичні особи, специфіка діяльності яких досі залишається світовою проблемою.

На думку М. Зальнієріуте та С. Мілана, при використанні інтернет-технологій з'являється певний вакуум, який виникає у силу публічності прав людини, адже тільки держави можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення прав людини. Натомість структура інтернету, через яку трансформуються і регулюються права людини у мережі, загалом перебувають у приватній власності або під приватним управлінням. Цей вакуум утворює те, що називається «прогалиною у правах людини», коли при делегуванні повноважень із забезпечення прав людини приватним особам, оминається як міжнародне право прав людини, так і національні закони та конституції. Йдеться про приватизацію управління правами людини [6, с. 6–8].

Із зазначеним твердженням можливо погодитися, оскільки політика держав, як було проілюстровано вище, у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 р., зазвичай концентрується на публічних інтересах, коли системними заходами охоплюються сектори, які напряму впливають на різні аспекти функціонування держави. Це не означає, що держави не забезпечують безпековими заходами сферу захисту прав людини, проте інтенсивність такого захисту є нижчою. Крім цього, належно проконтролювати усі напрями взаємодії інтернет-мережі та прав людини у контексті діяльності приватних осіб, бізнесу практично неможливо.

Щодо транскордонного бізнесу, то тут ситуація є ненабагато кращою, оскільки взаємодія таких компаній і міжнародних організацій у сфері захисту прав людини є недосконалою у силу статусу цих компаній і останнім часом обмежувалася тільки спробами розробити норми рекомендаційного характеру, на зразок кодексу етичної поведінки. Правові відносини між такими компаніями та їхніми працівниками регулюються внутрішніми правилами й укладеними контрактами, тоді як «зовнішні» зобов'язання залишаються на розсуд цих компаній або також залежать від активної політики держав, на територіях яких зазначені компанії функціонують.

Висновок. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що правове регулювання інтернет-мережі має надзвичайно високий потенціал для забезпечення захисту прав людини в усьому світі. Доступ до інтернету є визнаним правом людини та забезпечує правове регулювання інших пов'язаних із людиною та її суспільним життям прав.

Інтернет-мережа виступає не тільки технічною та технологічною основою для прав людини, вона забезпечує формування нової системи відносин і сприяє демократичним процесам у усьому світі. Водночас сьогодні спостерігаються спроби, спрямовані на обмеження доступу до інтернету, встановлення заборон із його використання, прогалини із належного рівня забезпечення прав людини в мережі інтернет.

Викладене вище вимагає більш консолідованої реакції міжнародної спільноти, розробки повноцінних правових норм міжнародного рівня із регулювання відносин, які виникають у мережі інтернету. Період використання «м'якого права» для інтернет-відносин закінчився і не може обмежуватися рекомендаціями або етичними нормами та приписами. Формулювання міжнародного договору із захисту прав людини у мережі інтернету, відносин держав щодо нього є актуальною темою для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України від 5 жовтня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
2. Lucchi Nicola Access to Network Services and Protection of Constitutional Rights: Recognizing the Essential Role of Internet Access for the Freedom of Expression. *Cardozo Journal of International and Comparative Law*. Vol. 19. № 3. 2011. P. 645–678. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1756243
3. Рассолов И.М. Право и кибернетическое пространство : монография. Москва : Московское бюро по правам человека, 2016. 232 с.
4. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (Рекомендація CM/Res (2014) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум). URL: <https://rm.coe.int/16802e3e96>
5. Catherine Howell and Darrell M. West, *The Internet as a Human Right*, *Brookings*. 2016. URL: <https://www.brookings.edu/blog/techtank/2016/11/07/the-internet-as-a-human-right/>
6. Zalnieriute M., Milan S. Internet Architecture and Human Rights: Beyond the Human Rights Gap. *Policy & Internet*. Vol. 11. № 1. 2019. P. 6–15 URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/poi3.200>